

УДК 168+165.42:17.022

Юрій МЕЛКОВ**ЛЮДИНА В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ
НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Статтю присвячено дослідженню статусу людини в картині світу, що притаманна постнекласичній науці, однією з характерних рис якої постає людиномірність. Людина виступає у процесі пізнання не в якості лише раціонального суб'єкта, що пізнає, але й як власне людська особистість у всій повноті її проявів. Згідно постнекласичному типу наукової раціональності, пізнання завжди є суб'єктивним і здійснюється з певної позиції, що не є тотожним суб'єктивності пізнавальних результатів. Світ, яким він постає науковцю, що пізнає, виявляється сукупністю подій, укладених у межах об'єкту, доступного спостерігачеві. Останнє поняття точно визначало статус суб'єкта класичної науки; проте вже не класика трансформує суб'єкта, перетворюючи його на діяча: результати його пізнання виявляються однозначно детермінованими засобами його діяльності. Нарешті, в постнекласичній науці суб'єкт пізнання набуває статусу метаспостерігача, який творчо осмислює спостережуване – та створює на його основі цілісний образ світу.

Ключові слова: *постнекласична наука, філософія науки, спостерігач, людиномірність, суб'єктивність пізнання.*

Сучасна доба в розвитку людської цивілізації відзначається становленням нового типу наукової раціональності, що отримав назву «постнекласичного» (Стєпин, 2011; Добронравова, 1999). Однією з найбільш характерних особливостей постнекласичної науки виступає її людиномірність, а саме – усвідомлення неможливості виносити людські цінності поза межі наукового пізнання. Така постановка питання актуалізує й проблему визначення статусу людини в науковій картині світу, що притаманна науці на даному етапі її розвитку – проблему, що, не зважаючи на роботи В. С. Стєпіна, В. І. Аршинова, І. С. Добронравової, Т. Б. Романовської, в яких ставиться питання про роль і значення людини в науковому пізнанні, залишається на сьогодні ще недостатньо дослідженою.

Людина як окремий предмет дослідження саме в галузі філософії науки – явище досить недавнє, яке приходить на зміну суб'єктові пізнання вже в наші часи, підкреслюючи недостатність однієї лише суб'єктивності для розгляду місця та значення людини в науковому пізнанні та потребує вра-

хування всієї повноти екзистенції людини в науковому пізнанні. Якраз повнота та конкретність людської істоти як фактор становлення людиномірності науки в якості окремої дослідницької теми дозволяє говорити й про здатність людини як суб'єкта виступати в якості особистості в усій повноті її властивостей, що не зводяться до однієї лише абстракції свідомості або раціонального мислення класичного модерністського зразку.

Особистісні цінності, якими керується суб'єкт пізнання, не відносяться до однієї лише сфери суб'єктивності, до своєкорисливих прагматичних інтересів. Саме завдяки внесенню вищих людських почуттів, таких як віра, надія та любов, у простір філософської рефлексії щодо процесу наукового пізнання, стає можливим побудова системи цінностей, якими керується людина, зайнята науковою діяльністю, — і відділення в цій системі небажаних для реальної користі справи прагматичних інтересів від безкорисливого прагнення до гносеологічного ідеалу об'єктивної істини.

Щоправда, сучасний російський філософ Яков Свірський, один із небагатьох дослідників, що окремо розглядають феномен людиномірності науки, приходять до дещо іншого висновку: розрізнення людини та суб'єкта неоригінальне з погляду класичної науки та філософії; людина наділена пристрастями та живе у світі, в той час як суб'єкт нейтральний і живе в логосі. Дві ці іпостасі «можна розглядати як два полюси тяжіння, між якими рухається гносеологічна й онтологічна думка» (Свірський, 2002: с.156), — і думка ця, таким чином, змушена коливатися, подібно маятнику, між класичними устремліннями до ясності та виразності — і некласичним визнанням непереборності людської перспективи як утілення всіякої недосконалості, непередбачуваності та «зіяння в бутті», куди кануть усі класичні претензії на ясність із виразністю.

Важко погодитися з такого роду оцінкою: постнекласичний підхід не може виступати простою комбінацією протилежності класики та некласики, без прагнення зняти їхнє протиріччя. На мою думку, «людина» та «суб'єкт» співіснують не стільки в горизонтальній, скільки у вертикальній площині: *суб'єкт є абстракцією людини*. Прагнення знайти ясність за допомогою абстрагування, цілком передове для наукового пізнання часів Декарта, змінюється в науці постнекласичній прагненням до повноти конкретності — розвитком суб'єкта до рівня людини, або, якщо точніше, розвитком його від людини, що розуміється як виключно раціонально діючий індивід, — до людини, що з'являється перед нами багатомірною та повнокривною особистістю.

Усвідомлення присутності особистісних цінностей як мотивів наукової діяльності, — та й будь-якої іншої діяльності, — яке дозволяє говорити про людську міру сучасної науки, слід, на мій погляд, визначати як *суб'єктність* цієї останньої. На відміну від суб'єктивності, яка проти-

стоїть ідеалові наукової об'єктивності, суб'єктність виступає вираженням непереборної позиційності, перспективності (якщо використовувати цей термін Хосе Ортеги-і-Гассета) процесу пізнання. Щоправда, варто визнати, що подібне розрізнення суб'єктності й суб'єктивності не є ще загальноновизнаним для філософської думки. Приміром, ростовська дослідниця Дар'я Зубова, автор кандидатської дисертації, присвяченої феномену суб'єктності, визначає цей останній як діяльнісно-перетворювальну сторону особистісного начала, відмінну від індивідності, але таку, що претендує на пошук межі між особистісним і позаособистісним, – у той час як категорія «суб'єктивність» спрямована, як вважає авторка, на розкриття внутрішнього світу людини, із властивими їй прагненнями, переживаннями та світоглядними інтенціями (Зубова, 2011: с.8).

Проте, мені здасться більш обґрунтованим – і відповідним до традиційної системи філософських категорій – підхід В. І. Мойсеєва, який коротко визначає *суб'єктне* як «термін онтології», що означає приналежність до світу суб'єктів, а не об'єктів, – у той час як *суб'єктивне* виявляється гносеологічним поняттям, яке описує знання та яке не є – на відміну від об'єктивного – істинним у силу необхідності, але виступає «випадково істинним» або ж «істинним для одного суб'єкта і хибним для іншого» (Мойсеєв, 2005: с.122). Можна було б висловити зауваження з приводу не зовсім акуратного використання терміна «онтологія» у відношенні до парних категорій суб'єкта та об'єкта (а точніше кажучи, таке використання вимагало б трохи більш докладного обґрунтування). Зокрема, онтологічно і суб'єкт, і об'єкт виступають матеріальними сутностями, одна з яких спрямовує свою активність – чи то споглядальну, діяльнісну або ж пізнавальну – на іншу, в силу чого ми тільки й можемо називати їх, відповідно, об'єктом і суб'єктом. «Без суб'єкта немає об'єкта» – але є об'єктивна реальність... Однак, В. І. Мойсеєв правий у тому, що існуюча традиція слововживання – яка сходить до класичної філософії Модерну – вимагає деякого уточнення в контексті сучасності. І, зокрема, приналежність, прикметниковість стосовно суб'єкта краще було б дійсно позначати терміном «суб'єктне», а не «суб'єктивне», як те прийнято зараз, – наприклад, згідно твердженню визнаного авторитету в галузі теорії пізнання В. О. Лекторського, суб'єктивне все ж визначається як «те, що характеризує суб'єкта або походить від суб'єкта та його діяльності» («Нова філософська енциклопедія»), – у тому числі через те, що й об'єктивне як таке не вичерпується чистою об'єктністю.

Більше того, як онтологічний, так і гносеологічний статус суб'єкта в контексті постнекласичного типу наукової раціональності залишається ще не достатньо проясненим. Як відомо, у ХХ столітті ставиться під сумнів сама можливість емпіричного суб'єкта пізнання практикувати

класичний погляд *sub specie Dei*. Осмислення цієї обставини може призводити як до проголошення погляду *ex nihilo* як єдино можливого для науковця, в душі філософії релятивізму, так і до проголошення «смерті суб'єкта», до заперечення взагалі його значимості в науковому пізнанні.

Мабуть, крайнього ступеня виразу ця думка досягає в антигуманістичному за своєю суттю «методологоцентризмі» Г. П. Щедровицького, який відкрито стверджував: щоб займатися наукою, потрібно... по краплі видавити із себе всю суб'єктність! «Коли видавите, можете бути вченим, методологом, учнем. Людиною бути не можете» (цит. за: Лепский, 2007: с.22), – примітно, що безсуб'єктність виступає тут характеристикою будь-якої діяльності, не лише наукового пізнання. Все ж таки, на мою думку, у сучасному пізнанні позиція «Божественних очей» змінюється не знеособленим поглядом «з нізвідки», а *точкою зору конкретної людської особистості*, що й виступає, оформляючись у феномені та понятті людиномірності, в якості характерної особливості постнекласичної науки.

Саме в цьому контексті важливо проводити й розрізнення *суб'єктного* (як позначення прикметникової приналежності суб'єктові) та *суб'єктивного* (як такої якості процесу пізнання, що є протилежною об'єктивному). Наукове знання може виступати об'єктивним, будучи при цьому суб'єктивним, – більше того, воно завжди таким і виступає в міру того, як сама об'єктивність усвідомлюється й освоюється суб'єктом пізнання в якості ціннісного регулятиву його, суб'єкта, власної діяльності. Треба сказати, що ця термінологічна тонкість ще в 1970–80-ті роки була предметом уваги з боку українських філософів науки. Так, за зауваженням Олександра Лук'янова: «Істина суб'єктна, пов'язана із суб'єктом, але не суб'єктивна, а об'єктивна» (Лукьянов, 1987: с.168). Або, як обґрунтовував значимість активності суб'єкта в науковому пізнанні харківський дослідник Юрій Бухалов: «Саме зростання активності суб'єкта в процесі пізнання дає можливість ширше й глибше відображати об'єкт, одержувати більш повне й точне об'єктивне знання» (Бухалов, 1980: с.35).

На мій погляд, саме постнекласична наука виступає свідченням правоти такого роду тверджень, які без того могли б навіть здаватися сьогодні порожніми деклараціями в душі ідеологічного пафосу невтримного активізму – тобто, проголошенням бажаного, а не констатацією дійсного факту. Згадаємо основні положення концепції В. С. Стьопіна, що досить чітко класифікує історичні типи наукового пізнання в такий спосіб: якщо класична наука мала справу лише з пізнанням об'єктивної реальності, виносячи за дужки все, пов'язане із суб'єктом пізнання, а некласична наука здійснювала «поправку» на засоби одержання цього знання (наприклад, на приладову ситуацію), то постнекласична наука визначається включенням до складу пояснюючих положень не тільки

об'єкта та засобів спостереження й експерименту, але і суб'єкта пізнання, з усіма його якостями та цінностями (табл. 1).

Таблиця 1. Три історичні типи науки і їх ключові особливості

Історичний тип науки	Що включене до складу наукового знання
<i>Класична наука</i>	Об'єкт
<i>Некласична наука</i>	Об'єкт + засоби пізнання
<i>Постнекласична наука</i>	Об'єкт + засоби пізнання + суб'єкт пізнання

Постнекласичний тип раціональності, що відповідає сучасному типу науки, як говорить В. С. Стюпін, розширює поле рефлексії над діяльністю вченого – він передбачає співвіднесеність одержуваних знань про об'єкт не тільки з особливістю засобів і операцій діяльності, але й із ціннісно-цільовими структурами: «Виникає необхідність експлікації зв'язків фундаментальних внутрішньо-наукових цінностей (пошук істини, збільшення знань) із позанауковими цінностями загальносоціального характеру» (Стюпін, 2011: с.198). При цьому робиться пояснення, що ціннісно-цільові структури *включаються* в саме «розуміння суб'єкта». На мій погляд, як раз акцент на врахуванні цінностей свідчить про те, що людина у світлі постнекласичної науки більше не зводиться як до єдиної своєї іпостасі до суб'єкта в традиційному розумінні, як суб'єкта пізнання, оскільки тепер вона має розглядатися в усій повноті своїх людських якостей, – що включають до себе не тільки чисто пізнавальні цілі та цінності, але також і загальнокультурні.

Можна помітити, що запропоноване вище трактування людиномірності науки як непереборної суб'єктності наукової діяльності й одночасно фактора досягнення об'єктивності її результатів відображена і в ідеях самого В. С. Стюпіна, який зауважує: «Об'єктивність дослідження як основна установка науки досягається кожний раз тільки завдяки відповідному рівню рефлексії, а не всупереч йому» (цит. за: Лепский, 2007: с.26).

Проте, якими ж є конкретні та реальні механізми такого досягнення? Для відповіді на це питання слід розглянути, насамперед, позицію людини як суб'єкта пізнання. Особливість цієї позиції стосується також і того нового статусу, нового місця людини в науковій картині світу: оскільки людиномірність постнекласичної науки означає незвідність повноти людського буття до ролі одномірного раціонального суб'єкта, це значить, що й відносини людини до світу не можуть більш розглядатися як відносини суб'єкта, що тільки пізнає, до об'єкта як до лише пізанованого – тим більше до об'єкта лише діяльності.

В цьому відношенні поняття «світ» як позначення не просто сукупності речей природи, але й *повноти* буття є актуальним і значимим не

тільки для філософської думки, але й для сучасної науки. Як показує, зокрема, І. С. Добронравова: «Світ як ціле в його становленні, розвитку й загибелі стає об'єктом фізичних і космологічних теорій. Ця постановка питання органічно пов'язана з ідеєю множинних світів. Таким чином, усю повноту можливостей існування матерії має сенс асоціювати з поняттям “універсум”, а поняття “світ” розглядати як матерію, затриману у своїй особливості... Тоді розуміння матеріальної єдності співвідноситься в загальнофілософському сенсі з універсумом, а матеріальна єдність світу здобуває чітке вираження в його гармонії, яка фіксується у фізичній картині світу через принципи симетрії (і їх порушення), існування універсальних сталих і т. ін.» (Добронравова, 1999: с.91).

Згідно з визначенням С. Б. Кримського та В. І. Кузнецова, підхід яких до термінологічного розрізнення понять «світ» і «універсум» використовується в даному випадку І. С. Добронравовою стосовно сучасного природознавства, світ є «форма тотальності явищ у межах певного типу реальності, комплексу матеріальних умов буття, що розкриває граничну сферу функціонування фундаментальних закономірностей, самодостатніх для детермінації всього розмаїття цього буття та виявлення його самодіяльності. Поняття “світ” дає уявлення про таку форму єдності об'єктів (світопорядку), яка характеризує самодіяльність матерії» (Крымский, 1983: с.65).

Як відомо, в термінології гегелівської та марксистської діалектики тотальність позначає конкретність, узятую в її розвитку, предмет як ціле, що розвивається, — розвивається не з частин такого цілого, а із ще нерозвиненого цілого. Інакше кажучи, тотальність є єдність різноманіття: тільки в якості такої єдності й може поставати світ у його постнекласичному сприйнятті, не зводячись більш ані до класичного монізму єдності, ані до некласичного різноманіття парадигм, дискурсів або «точок відліку», що не можуть бути співвіднесені чи порівняні між собою.

Постнекласична єдність світу у всій множині його проявів забезпечується, на мій погляд, саме людиною в якості *універсальної* точки відліку та центру цього світу: світ — це сукупність речей і явищ у *їхнім співвіднесенні з людьми* (Іванов, 1986: с.30–35). Іншими словами, світ, яким він постає перед науковим пізнанням, виявляється сукупністю всіх подій, укладених у межах об'єкту, доступного *спостерігачеві* — або суб'єктові пізнання, що перебуває в центрі цього світу. Навіть фундаментальні природничі дисципліни займаються пізнанням світу, а не універсуму: останній виступає, за виразом С. Б. Кримського, що слідує в цьому випадку ідеям В. П. Іванова, проекцією різних можливих світів на світ людини (Крымский, 2003: с.23).

Щоправда, у наші дні називати подібного суб'єкта пізнання «спостерігачем» було б не зовсім доцільно — за тією ж причини, за якої не можна більш обмежуватися ототожненням усієї повноти якостей людини, розгля-

нитої у співвідношенні з її, людини, світом, — з однією тільки суб'єктністю як здатністю до раціонального пізнання. Поняття «спостерігач» було цілком коректним для опису статусу суб'єкта класичної науки. Вивчення простих емпіричних об'єктів могло здійснюватися за допомогою простого ж спостереження, яке й виступало на той час переважним методом наукового дослідження. Якщо говорити про експерименти, то в класичній фізиці вони проводилися з явним наміром виключити з наукового пізнання все, пов'язане з його суб'єктом, — а тому експеримент як цілеспрямоване й активне спостереження не змінював статусу класичного суб'єкта.

Некласична парадигма наукового мислення трансформує суб'єкт, перетворюючи його на діяча, актора, — навіть якщо сам він, як і раніше, залишається поза результатами пізнання, такі результати виявляються однозначно детермінованими засобами його діяльності (такими як прилади, що є як засобами, так і результатом цієї діяльності). Можна згадати, зокрема, пояснення М. О. Маркова: явища мікросвіту, з якими має справу квантова механіка, не можна сприймати класичним споглядальним чином, — ці явища мають бути попередньо відображені в макросвіті, а «для цього потрібна активна діяльність суб'єкта, що пізнає» (Марков, 2009: с.60). Остання починає осмислюватися в якості самостійного фактору, поруч із природним порядком речей, — причому як у філософії, так і в природознавстві. Концепції діяльності виникають у ХХ столітті на ґрунті різних філософських традицій, — і не тільки в руслі вітчизняного марксистського розуміння практики. Навіть такі дослідники феномена об'єктивності як американці Лоррен Дастон і Пітер Галісон, налаштовані радикально об'єктивістським чином, які зазвичай описують вплив ученого на процес і результати наукового пізнання за допомогою слова «небезпека», а суб'єктивність визначають не інакше як «епістемологічну хворобу», — навіть ці автори в ході свого фундаментального дослідження визнають факт становлення нового підходу до пізнання природи, суть якого полягає не в повторенні або копіюванні існуючого, а в участі суб'єкта у виробництві знання за допомогою власної дії (Daston, 2010: р.392).

Визнання це, треба помітити, було опубліковано через тридцять із заївим років після піка популярності, який пережив у нашій вітчизняній філософії «діяльнісний підхід». На сьогодні його ідеї виявилися вже під прицільним вогнем критики — причому, багато в чому з боку тих, хто у свій час розбудовував і просував таке філософське бачення відносин людини до світу. «Я тебе породив — я тебе й уб'ю!» — із властивою йому емоційністю та категоричністю висловлювався із цього приводу Г. С. Батіщев, який у 1960-ті роки був послідовником Е. В. Ільєнкова та одним із фундаторів «діяльнісного підходу», але вже на середину 1980-их років перейшов на радикально протилежні позиції, критикуючи цей підхід за його антропоцентризм.

Не в останню чергу ця критика стосувалася й невірною позиціонування людини стосовно світу: зовнішнього, ізольованого, – тобто, того, що М. Гайдеггер називав предметним протиставленням усередині суб'єкт-об'єктного відношення й уважав невід'ємною сутнісною характеристики науки в цілому (Heidegger, 1950). Людина, доводив Г. С. Батищев у пізній період своєї творчості, не може абстрагуватися від контексту й передумов власного існування – і як родової, соціальної істоти, і як індивіда. У своїй практичній діяльності щодо перетворення світу людина не може й не повинна віддавати забуттю своє природне походження, не враховуючи *того* у своїй власній природі, що вона «безоплатно одержала й одержує у своєму до-діяльнісному, до-вільному бутті – як у свій до-історичний період, так і на віртуальних рівнях свого нинішнього життя... Це – стан онтологічної невдячності світу та його безмежній діалектиці» (Батищев, 1997: с. 109).

Варто згадати й позицію київського філософа М. О. Булатова, який також перейшов наприкінці ХХ століття від дослідження людської діяльності до її палкої критики. Негативно оцінюючи як основні тенденції розвитку вітчизняної філософії в 1960–80-ті роки, так і ідеї класичного марксизму або руського космізму, й у тому числі концепцію ноосфери В. І. Вернадського, М. О. Булатов приходить у своїй критиці діяльнісної сутності людини до вкрай песимістичного погляду на долю цивілізації. Дістається й популярній серед київських мислителів тезі про здатність людини підходити до будь-якого предмету з відповідною їй міркою: ця ідея виявляється не більш аніж ілюзією, оскільки людина «завжди й до всього підходить зі своєю власною міркою» (Булатов, 1995: с. 36), – а оскільки повернення до традиційної аграрної цивілізації виявляється неможливим, і «творчий інстинкт людини» визнається непереборним, то й призводити він може лише до загибелі всього людства. Варто помітити, що надмірний акцент на перетворювальній діяльності, помітний у нашій філософській думці недавнього минулого, послужив причиною недовіри й навіть остраху щодо діяльності взагалі, причиною звернення багатьох мислителів, зокрема й В. С. Стьопіна, до принципу «не-діяння» (у-вей).

Разом із тим, незважаючи на справедливості багатьох положень такого роду критики розуміння людини як актора, не можна погодитися із песимістичною оцінкою сучасної ситуації та всього способу людської життєдіяльності. Усвідомлення небажаності реальних наслідків багатьох людських дій, розвиток екологічної свідомості, що вказує на діяльність загалом і на класичний науковий світогляд, зокрема як на причину глобальних криз і катастроф, – це ще не привід для зневіри, але спонукальна сила для подальшого осмислення статусу суб'єкта, що пізнає та діє. На мою думку, критика діяльнісного підходу за очевидно властивий йому антропоцентризм може вести не стільки до дискредитації самої

здатності людини виступати в якості діяча, – в цьому як раз мало хто може сумніватися, – скільки до усвідомлення недостатності врахування однієї тільки цієї її здатності, однієї лише цілераціональної дії, не сполученої із ціннісним виміром. Подібно до того, як у постнекласичній науці обґрунтовується нове бачення структури та змісту результатів наукового пізнання, так само зароджується й нове уявлення про статус суб'єкта пізнання (Мелков, 2014) (табл. 2).

Таблиця 2. Статус суб'єкта відповідно до трьох типів науки

Історичний тип науки	Статус суб'єкта пізнання
<i>Класична наука</i>	Спостерігач
<i>Некласична наука</i>	Спостерігач + актор
<i>Постнекласична наука</i>	Спостерігач + актор + метаспостерігач

Термін «метаспостерігач» належить власне Василю Налімову, який висунув його скоріше в якості метафоричного доповнення до класичного статусу вченого: спостерігач, що зображує методами класичної науки картину навколишньої щодо нього фізичної реальності, на думку мислителя, поступається місцем метаспостерігачу, який творчо осмислює спостережуване – та створює на його основі цілісний образ світу (Налімов, 2000: с.65). Цікаве це останнє поняття: я би сказав, що «образ світу» відноситься до класичної гайдегерівської «картини» подібно до того, як ікона відноситься до портрета або життє – до біографії; у цьому саме й відбивається ціннісне підґрунтя ставлення людини до світу, повнота її якостей, що враховуються в її діяльності в якості суб'єкта, що пізнає, – а статус суб'єкта як метаспостерігача не стільки змінює, скільки доповнює ті ролі, які суб'єкт виконував на попередніх етапах розвитку науки і продовжує виконувати й зараз.

Спостерігач в елементарному, класичному сенсі цього слова відчужений від того, що він спостерігає, він – не більш аніж сторонній глядач подій, які розвертаються опріч його волі й, як правило, не зачіпають його життєвих інтересів. Як показував у свій час Стефан Тулмін, як раз статус класичного вченого в якості спостерігача виступав підвалиною розуміння науки як діяльності, не співвіднесеної з цінностями та з моральнісним ставленням до природного світу: «Якщо вчений має просто спостерігати природу, так що це не має відношення до його відповідальності щодо взаємодії з природою, його етична позиція істотно спрощується. Якщо від лише дивиться ззовні та доповідає те, що він бачить, не діючи при цьому тим способом, що здатний породжувати значні наслідки всередині Світу, він може з легкістю претендувати на те, що його включення до природи

є морально-нейтральним – що його займають лише «факти» і не займають професійним чином цінності» (Toulmin, 1982: р. 246–247). Тобто, поразка неопозитивістської програми побудови наукового знання на «нейтральних фактах», позначає не лише спростування дихотомії «факти/цінності», але й необґрунтованість позиції класичного спостерігача.

Можна навести приклад й зі сфери повсякденного життя: на жаль, останнім часом занадто часто й у нашій країні можна побачити, як люди перетворюються на спостерігачів навіть тоді, коли ситуація наполегливо вимагає від них виявлення й виразу значно більшого числа властивих їм особистісних якостей. Так, у газетних і телевізійних новинах можна знайти чимало свідчень того, як очевидці якоїсь аварії або катастрофи, замість того, щоб кидатися допомагати потерпілим, тільки знімають усе, що відбувається, на свої мобільні телефони... Картина «принципу у-вей в дії», немислима, однак, ані в Азії, ані в сучасній Європі, ані в нашому нещодавньому радянському минулому, – хіба що в Америці, та й те далеко не скрізь.

Проте, проголошення необхідності перетворення людини на метаспостерігача, який морально-нейтральним чином залучений у спостережуваний ним світ й не може відокремити своє «спостереження» від ціннісно насиченої дії, не означає реабілітації «діяльнісного підходу», а скоріше, свідчить на користь складного, багат шарового статусу людини в постнекласичній науковій «картині» (чи вже «образу») світу, на користь нелінійності та багат шаровості його відносин до цього світу. Так само, не слід ототожнювати позицію «метаспостерігача» й зі квазі-класичним зовнішнім спостерігачем, що дивиться на світ «з точки зору Бога» (або, принаймні, претендує на таку привілейовану позицію). На мою думку, метаспостерігач виступає в цьому плані як органічне поєднання класичного та некласичного статусу суб'єкта наукового пізнання. Так, один із провідних фахівців у галузі філософії синергетики Володимир Аршинов, замислюючись про нову позицію суб'єкта в контексті «Всесвіту, що самоорганізується», говорить у цьому плані про діалог «двох спостерігачів» – зовнішнього та внутрішнього (Аршинов, 2011: с.59). Спостерігач внутрішній, співпричетний світу, з'єднуючись із прагненням до трансценденції в спостерігачеві зовнішньому, тим самим, я би сказав, уможливорює й наукове пізнання світу, водночас *об'єктивно – та повномірне й небайдуже*. В цьому відношенні, згадувана вже критика М. Гайдеггером науки за її об'єктивність та перетворення світу на «картину» (Heidegger, 1950) виявляється нерелевантною відносно сучасної науки, за постнекласичного етапу її розвитку: людина повертається від статусу одномірного суб'єкта до повноти людського буття, відповідно сприймаючи світ як свою домівку, до якої вона ставиться не байдуже-відсторонено, але з відчуттям афектації, залученості, відповідальності – створюючи не кар-

тину цього світу, але цілісний образ його, в якому й сама вона посідає гідне місце творця смислів і суб'єкта ціннісного ставлення.

Таким чином, із проведеного в цій статті дослідження можна зробити *висновок*. Світ, яким він постає перед науковим пізнанням, виявляється сукупністю всіх подій, укладених у межах об'єкту, доступного спостерігачеві – суб'єктові пізнання, що перебуває в центрі цього світу. Поняття «спостерігач» було цілком коректним для опису статусу суб'єкта класичної науки. Некласична парадигма наукового мислення трансформує суб'єкт, перетворюючи його на діяча, актора, – навіть якщо сам він, як і раніше, залишається поза результатами пізнання, такі результати виявляються однозначно детермінованими засобами його діяльності. Нарешті, в постнекласичній науці суб'єкт пізнання набуває статусу метаспостерігача, який творчо осмислює спостережуване – та створює на його основі цілісний образ світу. Якщо спостерігач у класичному сенсі цього слова відчужений від того, що він спостерігає, виступає як сторонній глядач подій, які розгортаються опріч його волі й не зачіпають його життєвих інтересів, то метаспостерігач поєднує позицію зовнішнього спостерігача з внутрішньою включеністю, зацікавленістю, з оцінкою тих подій, які він спостерігає. Насамперед, метаспостерігач – це людина, яка оцінює, філософує, зважає всі можливі ризики – одним словом, наділяє смислами те, що вона спостерігає. І тільки потім, відповідно до цих смислів, – діє.

Література:

1. Аршинов В. И. Синергетика встречается со сложностью... / В. И. Аршинов // Синергетическая парадигма [Вып. 7] : К 70-летию В. И. Аршинова. Синергетика инновационной сложности / В. И. Аршинов, Е. Н. Князева, В. С. Стёпин и др. – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – С. 47–65.
2. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества / Г. С. Батищев. – СПб. : Изд-во РХГИ, 1997. – 464 с.
3. Булатов М. О. Творчість як історична і глобальна проблема / М. О. Булатов // Філософія ноосфери / М. О. Булатов, К. С. Малеев, В. П. Загороднюк, Л. А. Солонько. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 28–38.
4. Бухалов Ю. Ф. Активность субъекта и объективность знания / Ю. Ф. Бухалов // Актуальные проблемы логики и методологии науки / Б. М. Кедров, Н. П. Депенчук, М. В. Попович и др. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 32–38.
5. Добронравова І. С. Ідеали і типи наукової раціональності / І. С. Добронравова // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури : Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 165-річчю університету : Гуманітарні науки. Частина І. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – С. 24–28.
6. Зубова Д. А. Феномен субъектности в пространстве современной философской рефлексии : Автореферат ...к-та филос. наук : 09.00.01 / Д. А. Зубова. – Ростов-на-Дону, 2011. – 20 с.
7. Иванов В. П. Мироззрение как форма сознания, самоопределения и культуры личности / В. П. Иванов // Мироззренческая культура личности (философ-

- ские проблемы формирования) / В. П. Иванов, Е. К. Быстрицкий, Н. Ф. Тарасенко, В. П. Козловский. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 10–88.
8. Кримський С. Б. Антропонтологія В. Іванова / С. Б. Кримський // *Філософсько-антропологічні студії* 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодні : До 70-річчя В. Іванова. – К. : Стило, 2003. – С. 20–27.
 9. Крымский С. Б. Мироззренческие категории в современном естествознании / С. Б. Крымский, В. И. Кузнецов. – К. : Наукова думка, 1983. – 224 с.
 10. Лепский В. Е. Онтология субъекта в работах Г. П. Шедровицкого и В. А. Лефевра / В. Е. Лепский // *Проблемы субъектов в постнеклассической науке* : Препринт / Под ред. В. И. Аршинова и В. Е. Лепского – М. : Когито-Центр. 2007. – С. 20–32.
 11. Лукьянов А. Т. Гносеологическая основа гуманизма и гуманистическое содержание гносеологии / А. Т. Лукьянов // *Философия гуманизма* / М. Л. Злотина, А. И. Яценко, Е. В. Осичнюк, И. В. Бычко, А. Т. Лукьянов, В. Н. Князев, М. А. Братко. – К. : Вища школа, 1987. – С. 124–171.
 12. Марков М. А. О трёх интерпретациях квантовой механики : Об образовании понятия объективной реальности в человеческой практике / М. А. Марков. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 112 с.
 13. Мелков Ю. А. Человекомерность постнеклассической науки / Ю. А. Мелков. – К. : Изд. ПАРАПАН, 2014. – 254 с.
 14. Моисеев В. И. Этнос науки как символ новой объективности / В. И. Моисеев // *Философия науки* : Вып. 11. Этнос науки на рубеже веков / Отв. ред. Л. П. Киященко. – М. : ИФРАН, 2005. – С. 121–136.
 15. Налимов В. В. Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье / В. В. Налимов. – М. : Прогресс–Традиция, 2000. – 344 с.
 16. Свирский Я. И. Свидетель зияния (к вопросу о «человекомерности» в науке) / Я. И. Свирский // *Философия науки*. Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности / Отв. ред. В. И. Аршинов, Л. П. Киященко, П. Д. Тищенко. – М. : ИФРАН, 2002. – С. 155–175.
 17. Стёпин В. С. Цивилизация и культура / В. С. Стёпин. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2011. – 408 с.
 18. Daston L. Objectivity / Lorraine Daston, Peter Galison. – New York : Zone Books, 2010. – 504 p.
 19. Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes / Martin Heidegger // Heidegger M. Holzwege. – Frankfurt a.M. : Klostermann, 1950. – S. 69–104.
 20. Toulmin S. The Return to Cosmology : Postmodern Science and the Theology of Nature / Stephen Toulmin. – L.; Berkely; Los Angeles : University of California Press, 1982. – 284 p.

Юрій Мелков. Человек в постнеклассической научной картине мира

Статья посвящена исследованию статуса человека в картине мира постнеклассической науки, одной из характерных черт которой является человекомерность. Человек выступает в процессе познания не в качестве только рационального субъекта, но как человеческая личность во всей полноте её качеств. Согласно постнеклассическому типу научной рациональности, познание всегда субъектно и осуществляется с определённой позиции, что не тождественно субъективизму познавательных результатов. Мир, который предстаёт перед познающим его учёным, оказывается совокупностью событий, положенных

в пределах горизонта, доступного наблюдателю. Последнее понятие точно определяло статус субъекта классической науки, однако уже неклассика трансформирует субъекта, превращая его в актора: результаты познания детерминируются средствами его деятельности. В постнеклассической же науке субъект познания обретает статус метанаблюдателя, творчески осмысливающего наблюдаемое и создающего на этой основе целостный образ мира.

Ключевые слова: *постнеклассическая наука, философия науки, наблюдатель, человекомерность, субъектность познания.*

Iurii Mielkov. Human Person in Post-non-classical Scientific World-Picture

The article is dedicated to the investigation of the status of human person in the world-picture peculiar to the post-non-classical science that has human-dimensionality as one of its major features. Human person appears in the process of scientific knowledge not as just rational cognizing subject but as a human personality per se, in all the fullness of its qualities, identities, and manifestations. According to the post-non-classical type of scientific rationality, scientific knowledge possesses inherent subjectness as it is being carried out from a specific position and in a certain perspective – however, such a feature does not contradict to the scientific objectivity as the epistemological ideal of science, as ‘subjectness’ is not identical to ‘subjectivity’. In its turn, the world as it appears in front of scientific knowledge, is found to be a collection of all events that happen inside the limits of a horizon accessible to the observer – the subject of knowledge who resides at the center of this world. The notion of ‘the observer’ was an apt definition for the status of human subject under the classical type of scientific rationality. Non-classical paradigm transforms the subject by turning it into the actor – even if he or she still remains outside of the results of scientific knowledge, those results are found to be determined by the means of his or her activity. Finally, under the perspective of post-non-classical science, the subject of knowledge obtains the status of meta-observer, who is able to creatively evaluate what he or she observes – and constitute an image of the world based on that evaluation. If the classical observer was in fact alienated from what he or she observes, appearing as a side spectator of the events that happen without any relation to his or her will, then the meta-observer combines the position of the outer spectator with that of the insider, who is interested in those events and feels some affection for the world.

Keywords: *post-non-classical science, philosophy of science, the observer, human-dimensionality, subjectness of knowledge.*

Юрій Мєлков – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Міжрегіональної Академії управління персоналом, Київ, Україна.

E-mail: ym173@ya.ru

Iurii Mielkov – Dr. Hab., Ph.D., Chairman of Philosophy Department at Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine.

E-mail: ym173@ya.ru